

بررسی رفتار زباله‌پراکنی در ایران با رویکرد تحلیل لایه‌ی علی

محسن نیازی^۱، اسماعیل مزروعی نصرآبادی^۲، زهرا نوری^۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۸/۱۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۸/۰۲

چکیده

محیط‌زیست و حفاظت از آن یکی از دغدغه‌های کنونی دنیای پرمخاطره‌ی مدرن است. دنیای امروز با وجود پیشرفت‌های فراوان نه تنها قادر به حل مشکلات محیط‌زیست نبوده بلکه همواره باعث تشدید وخامت آن نیز شده است. زباله‌پراکنی در جنگل، ساحل، اماکن و معابر عمومی به عنوان یکی از معضلات زیست‌محیطی از مسایل مهم جامعه‌ی ایرانی به‌شمار می‌رود. هدف از مطالعه‌ی مذکور بررسی علل شکل‌گیری مسئله‌ی زباله‌پراکنی با رویکرد تحلیل لایه‌ی علی و سناریونویسی است. در این رویکرد، پژوهشگر با تحلیل لایه‌هایی که باعث شکل‌گیری این مسئله‌ی اجتماعی شده‌اند، در جستجوی ریشه‌ی علل مسئله‌ی مزبور برآمده است. بدین منظور، با استفاده از روش کیفی و اکتشافی و با به‌کارگیری تکنیک مصاحبه‌ی عمیق، ۱۵ متخصص و کارشناس حوزه‌ی محیط‌زیست و جامعه مورد مصاحبه قرار گرفته و پس از استخراج مطالب و تحلیل تم مصاحبه‌ها، نظرات آنها در قالب ۴ جدول با عناوین لیتانی، علل سیستماتیک، گفتمان و کنایات ارایه گردیدند. سپس با کمک گفتمان‌های موجود، ۲ گفتمان شکاف دولت - ملت و ملت - ملت به عنوان پیشران‌های مهم شناسایی شده و در ارایه‌ی سناریوهای احتمالی مورد استفاده قرار گرفتند. در نهایت ۴ سناریو در قالب نموداری ارایه شدند که می‌توانند در تصمیم‌سازی‌های مسئولین جامعه مورد توجه قرار گیرند.

واژگان کلیدی: زباله‌پراکنی، شکاف دولت - ملت، شکاف ملت - ملت، سناریو نویسی، تحلیل لایه‌ی علی

۱. عضو هیات علمی گروه جامعه‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم انسانی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران؛

niazim@kashanu.ac.ir

۲. عضو هیات علمی گروه مدیریت، دانشکده‌ی حقوق و علوم انسانی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران؛

drmazroui@kashanu.ac.ir

۳. دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی گرایش بررسی مسایل اجتماعی، دانشکده‌ی حقوق و علوم انسانی، دانشگاه

کاشان، کاشان، ایران (نویسنده مسئول):nouri.z@grad.kashanu.ac.ir

مقدمه و بیان مساله

اصطلاح سرمایه، یکی از مهمترین موضوعات در جامعه‌شناسی است و مباحث قابل توجهی حول محور آن شکل گرفته‌اند که از آن جمله می‌توان به سرمایه‌ی اقتصادی، سرمایه‌ی فرهنگی و سرمایه‌ی طبیعی اشاره کرد. سرمایه‌ی اجتماعی و سرمایه‌ی فرهنگی، صرفاً در ارتباط با جامعه‌ی انسانی شکل می‌گیرند، اما سرمایه‌ی طبیعی مجموعه‌ای از کالاها و خدمات ارزشمند محیط-زیست را برای دستیابی آیندگان فراهم می‌کند (کاستانزا^۱ و دالی^۲، ۱۹۹۱: ۳۸). با توجه به مفهوم فوق، محیط‌زیست سرمایه‌ای ارزشمند تلقی می‌گردد که پیامد حفاظت از آن توسعه‌ی پایدار است. توسعه‌ی پایدار توانایی پایدارسازی توسعه تعریف شده و ادعا می‌کند که به نیازهای اکنون بدون به مخاطره انداختن توانایی نسل آینده برای تأمین نیازهایشان پاسخ می‌گوید (رابرت^۳ و همکاران، ۲۰۰۵: ۱۰). بنابراین حفاظت از محیط‌زیست به مثابه یکی از ابعاد توسعه‌ی پایدار مورد توجه بسیاری از اندیشمندان حوزه‌های گوناگون از جمله جامعه‌شناسی تبدیل شده است. حفاظت از محیط‌زیست شامل تمامی رفتارهای مراقبتی از محیط‌زیست می‌شود که از جمله‌ی آن‌ها می‌توان به حفاظت از محیط‌زیست از حیث زباله‌پراکنی اشاره کرد.

با افزایش جمعیت و سیل مهاجرت به شهرها و به تبع آن زندگی در عصر سرمایه‌داری که، به عقیده‌ی ویلن، مصرف‌گرایی، به مثابه ارزش شناخته می‌شود (ویلن^۴، ۱۹۷۸: ۳۸). تولید زباله یکی از مسایل اصلی جوامع قلمداد می‌شود. در این میان، کشورهای جهان سوم به دلیل عدم توسعه‌یافتگی و تاب‌آوری کمتر (رتبه‌ی ۱۲۰ در میان ۱۲۹ کشور^۵) نسبت به کشورهای توسعه-یافته با مشکلات متعددی در زمینه‌ی نرخ شهرنشینی به مثابه یکی از عوامل اقتصادی و پیامد آن جمع‌آوری زباله، تفکیک، بازیافت و همچنین دفع زباله روبه‌رو هستند. اما موضوعی که بحث پیرامون زباله را به مباحث جامعه‌شناختی مرتبط می‌سازد، عوامل اجتماعی و فرهنگی موثر در رها سازی زباله توسط بومیان و گردشگران در اماکن و معابر عمومی است.

1. Costanza

2. Daly

3. Robert

4. Veblen

زباله‌پراکنی توسط بومیان و گردش‌گران از مسایلی است که شهرهای زیارتی و توریستی را با مشکلات عدیده‌ای روبه‌رو ساخته است. زباله‌پراکنی در اماکن و معابر عمومی از منظر زیباشناختی، بهداشتی و اجتماعی، آسیبی جدی درحوزه‌ی محیط‌زیست به شمار رفته و باعث صرف بودجه‌ی ملی برای پاکیزگی محیط می‌شود. (دی‌کورت^۱ و همکاران، ۲۰۰۸: ۸۷۰؛ اوجدوکن^۲، ۲۰۱۱: ۲۶۰۲) ایران با جمعیتی حدود ۸۰ میلیون نفر (آمار، ۱۳۹۵: ۲۶)، روزانه ۵۰ هزارتن زباله تولید می‌کند (خبرگزاری میزان، ۱۳۹۸) بسیاری از این زباله‌ها توسط نیروهای خدماتی شهرداری از درب منازل و اماکن دولتی و عمومی جمع‌آوری می‌گردند. اما برخی دیگر توسط برخی افراد در محیط رها شده و منشأ مخاطرات و آسیب‌های مذکور به شمار می‌روند.

تحقیقات متعددی در زمینه‌ی زباله‌پراکنی در جهان انجام شده، که بیانگر جایگاه ویژه‌ی آن در ادبیات است؛ برای مثال، برخی پژوهش‌گران زباله‌پراکنی را به دو گروه فعال و منفعل تقسیم کرده‌اند: افرادی که مستقیماً زباله را در محیط رها کرده و به مسیر خود ادامه می‌دهند و افرادی که زباله را در نیمکتی که روی آن نشسته‌اند رها کرده و در زمان ترک محل، آن را برنمی‌دارند. که زباله‌پراکنان منفعل بیشترین درصد زباله‌پراکنان را شامل می‌شوند (سیبلی^۳ و لیو^۴، ۲۰۰۳: ۴۱۵). برخی دیگر، اکثریت (۶۵٪) زباله‌پراکنان را افراد سیگاری دانسته که ته-سیگارهای خود را در محیط رها می‌سازند. این پژوهش‌گران نسبت سنی و جنسیتی زباله-پراکنان را نیز مورد بررسی قرار داده‌اند (شولتز^۵ و همکاران، ۲۰۱۱: ۱). کراوس^۶ و همکاران نیز در قالب ۳ قانون هنجاری، زباله‌پراکنی را مورد بررسی و تحلیل قرار داده‌اند (کراوس و همکاران، ۱۹۷۶، ۱۰۹). کلارک و همکارانش به سختی حمل زباله تا رسیدن به اولین سطل زباله به مثابه علت زباله‌پراکنی در محیط پرداخته‌اند (کلارک^۷ و همکاران، ۱۹۷۲: ۲۷) و

1 . De Kort
2 . Ojedokun
3 . Sibley
4 . Liu
5 . Schultz
6 . Krauss
7 . Clark

الخطیب^۱ و همکاران به نقش باورهای مذهبی در کاهش بروز رفتارهای زباله پراکنانه اشاره کرده‌اند (الخطیب و همکاران، ۲۰۰۹: ۴۴۹)، علاوه بر این، الموسی^۲ و همکاران به سه عامل زیست‌محیطی، اجتماعی و فردی در شکل‌گیری رفتار زباله‌پراکنانه اشاره کرده‌اند (الموسی و همکاران، ۲۰۱۷: ۲۳۵) و نیز عضویت در سازمان‌های زیست‌محیطی و بروز رفتارهای ضدزباله‌پراکنی نتیجه‌ای است که تارگلر^۳ و گارسیا والناس^۴ در پژوهش خود به آن دست یافته‌اند. (تارگلر^۵ و گارسیا والناس^۶، ۲۰۱۲: ۲۰۹ و تارگلر و همکاران، ۲۰۰۹: ۱۸) اما با وجود مشکلاتی که زباله‌پراکنی در ایران به وجود آورده مطالعات چندانی در این زمینه صورت نگرفته است و تنها چند اثر پژوهشی پیرامون موضوع مذکور یافت شده‌اند. در این مطالعات، زباله‌پراکنی به صورت شاخصی از بی‌نظمی اجتماعی و در قالب نظریه‌ی پنجره‌ی شکسته (فیروزجاییان و سعادت‌ی چافی، ۱۳۹۶: ۱۷)، متأثر از عادت، گمنامی، فقدان امکانات، محیط کثیف، عدم آگاهی، ضعف کنترل هنجاری و بی‌مسئولیتی فرد (فیروزجاییان و غلامرضازاده، ۱۳۹۵: ۹۵؛ فیروزجاییان و غلامرضازاده، ۱۳۹۴: ۱۲۳) مورد توجه قرار گرفته است.

با توجه به اینکه مطالعات فوق به علل و عوامل اجتماعی و محیطی موثر بر زباله‌پراکنی بدون توجه به گفتمان‌ها و ریشه‌های فرهنگی حاکم بر رفتار مذکور پرداخته است. در این پژوهش ضروری است تا با بررسی شرایط کنونی رفتارهای زیست‌محیطی و به طور خاص زباله-پراکنی از حیث علل فردی، اجتماعی، محیطی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی، گفتمان‌های موجود و ریشه‌ی فرهنگی آن را در جامعه مورد بررسی قرار داده تا بتوان ظرفیت‌های کشور را در جهت فراهم آوردن آسایش و رفاه بومیان و گردشگران، جذب بیشتر گردشگر و همچنین توقف رفتارهای زباله‌پراکنانه‌ی افراد افزایش داد. در این راستا، هدف اصلی از انجام پژوهش حاضر، بررسی رفتار زباله‌پراکنی از نظر خبرگان و کارشناسان حوزه‌ی محیط‌زیست در ایران و آرایه‌ی راهکارهایی به منظور مقابله با این رفتار است تا بتوان با ترسیم سناریوهای ممکن و محتمل به کنترل این مسئله‌ی اجتماعی در آینده پرداخت.

1. Al khatib

2. Al Mousa

3. Torgler

4. García-Valiñas

5. Torgler

6. García-Valiñas

چارچوب مفهومی

در فرهنگ فارسی معین واژه‌ی «زباله» خاکروبه و آشغال معنی شده است، و تمایزی بین انواع زباله صورت نگرفته است. اما در زبان انگلیسی واژه‌های متنوعی برای زباله وجود دارد که در بین آنها litter^۱ به معنی زباله‌هایی است که در برخی مکان‌ها رها می‌شوند. به قطعات جامد دورریختنی از قبیل ته‌سیگار، پوست شکلات و بخش‌های بزرگ اتومبیل، هواپیما و حتی سفینه‌های فضایی، زباله گفته‌شده و به عمل رها کردن آن در اماکن و محل‌ها littering^۲ اطلاق می‌شود. زمانی که زباله‌ها توسط افراد در محیط رها می‌شوند، دو موضوع مورد توجه قرار می‌گیرد، زباله به مثابه یک قطعه‌ی دورریختنی و زباله‌پراکنی به مثابه یک رفتار (شولتز^۳، ۲۰۱۲: ۲). زباله از نظر ماهوی می‌تواند مفید یا مضر باشد. مفید از آن جهت که طلای کثیف نامیده شده و می‌تواند بازیافت شده و دوباره در چرخه‌ی حیات مورد استفاده قرار گیرد؛ و مضر از آن جهت که اگر در محیط رها شود منشأ مخاطرات متعددی است. اما زباله‌پراکنی به مثابه یک رفتار می‌تواند ناشی از بی‌نظمی اجتماعی و بی‌مسئولیتی زیست‌محیطی باشد (فیروزجاییان و سعادت‌ی چافی، ۱۳۹۶: ۱۷) که از این بعد مورد توجه پژوهشگران اجتماعی قرار گرفته است.

مخاطرات زباله‌پراکنی در فضای عمومی در چندبخش طبقه‌بندی می‌شوند که شامل: (۱) زیبایی‌شناختی، (۲) سلامتی و بهداشت، (۳) قرار گرفتن زباله‌ها در راه‌آب‌ها و ایجاد سیلاب، (۴) افزایش هزینه‌های اجتماعی، (۵) هزینه‌های تحمیلی بر جامعه به دلیل کمبود مکان‌های رفاهی از قبیل پارک و خیابان، (۶) و افزایش نرخ جرم می‌شوند. (مونوزکادنا و همکاران^۴، ۲۰۱۲: ۱۷۳۴) زباله، حجمی غیرجذاب است که چهره‌ی شهر را زشت کرده و خطراتی را برای افرادی که در معرض آنها قرار می‌گیرند به وجود می‌آورد. همچنین با بارش باران زباله‌هایی که درجوی‌های آب‌ها رها شده‌اند، در راه آب را مسدود کرده و باعث ایجاد سیلاب می‌شوند، همچنین زباله‌پراکنی باعث می‌شود، نیروهای خدماتی بیشتری برای نظافت اماکن عمومی به کار گرفته شوند و در این صورت، هزینه‌های خدمات جمعی افزایش می‌یابد، با افزایش زباله در محیط‌ها و اماکن عمومی

۱. لیتر

۲. littering

۳. Schultz

۴. Muñoz - Cadena

از قبیل پارک و خیابان، فضایی امن و سالم برای پیاده‌روی، بازی و ورزش باقی نمی‌ماند. زباله‌ها همچنین باعث افزایش جرایم سازمان یافته مرتبط با زباله می‌گردند.

زباله‌پراکنی به چند شکل متفاوت اتفاق می‌افتد که از آن جمله می‌توان به زباله‌پراکنی رایج، در حین رانندگی، غیرعمد و غیرقانونی اشاره کرد. زباله پراکنی رایج، به ریختن خاکستر سیگار و یا زائدات بسته‌ی سیگار در معابر عمومی زمانی که انتظار می‌کشید، اشاره دارد. اکثریت ما زباله پراکنی در حین رانندگی را بارها مشاهده کرده‌ایم و این نوع زباله‌پراکنی به پرتاب زباله به بیرون از وسیله‌ی نقلیه اطلاق می‌شود. نوع دیگر زباله پراکنی ناخواسته و غیرعمد است. در گونه‌ی مذکور، خود فرد قصد زباله پراکنی ندارد اما موقعیتی پیش می‌آید که این اتفاق واقع شود. در نهایت، زباله پراکنی غیرقانونی نیز به صورت عمدی با قرار دادن زباله و احجام بی مصرف یا تخلیه مایعات خطرناک در دارایی‌های دیگران انجام می‌گیرد (آجایگبو^۱ و همکاران، ۲۰۱۲: ۸۳ و ۸۴).

در مقابل زباله‌پراکنان، شهروندانی زیست‌محیطی قرار دارند، که حضوری فعال در حرکت به سوی توسعه‌ی پایدار داشته و رفتارهای زیست‌محیطی از خود بروز می‌دهند. رفتار مذکور، رفتاری مثبت در برابر محیط زیست است که فرد اگر به محیط زیست سود یا منفعتی نمی‌رساند، آسیبی را هم متوجه آن نمی‌سازد (فاضلی و جعفر صالحی، ۱۳۹۳: ۱۳۸). آموزش شهروندی زیست‌محیطی، می‌تواند طی فرآیندی باعث تغییر نگرش افراد، دستیابی به اطلاعات و توسعه‌ی مهارت‌های زیست‌محیطی شده (میراها^۲ و همکاران، ۲۰۱۰: ۵۷۱۶)، از مخاطرات ناشی از زباله‌پراکنی کاسته و افرادی مسئولیت‌پذیر در برابر محیط‌زیست پرورش دهد.

می‌توان مسئله‌ی زباله پراکنی را در قالب رویکرد توسعه‌ی پایدار و انحرافات اجتماعی تبیین کرد. یکی از شرایط اصلی پایداری برای هر فعالیت بشری شامل آسیب‌نرساندن به سیستم‌های حافظ زندگی انسان مانند آب و هوا و خاک است (طالب‌بیدختی و هوشیاری، ۱۳۷۸: ۴) و زباله‌پراکنی با تولید شیرابه از جهت آلودگی آب و خاک باعث شکل‌گیری مخاطرات زیست‌محیطی و ناپایداری توسعه می‌گردد. لاهارت و بایلی عمل مذکور را از منظر رفتاری مورد تحلیل قرار داده‌اند (لاهارت^۳ و بایلی^۴، ۱۹۷۵: ۳۷) و فیروزجاییان و سعادت‌ی چافی با استفاده از

1 . Ajaegbo
2 . Meeraha
3 . La Hart
4 . Bailey

نظریه پنجره‌ی شکسته (فیروزجاییان و سعادت‌ی چافی، ۱۳۹۶: ۱۷) سعی در تبیین آن داشته‌اند. سلیم‌خواجا^۱ و شاه^۲ نیز بر اساس نظریه‌ی اقتصاد خرد در ارتباط با بیرونی‌سازی به توصیف مسئله‌ی مذکور پرداخته و استدلال کرده‌اند، زمانی که هزینه‌ی تولید زباله درونی شود، میزان زباله-پراکنی کاهش می‌یابد. (سلیم‌خواجا و شاه، ۲۰۱۳: ۱۵۷) رابینسون^۳ با استفاده از نظریه‌های گمنامی و فردیت (رابینسون، ۱۹۷۵: ۳۵) و قیاس اجتماعی (همان: ۳۱) اینگونه استدلال می‌کند که افراد با مقایسه‌ی عمل و یا رفتار خود با عمل و رفتار دیگران در جهت ادامه‌ی رفتار یا پایان آن تصمیم‌گیری می‌کنند. و از سوی دیگر، افراد در مکان‌هایی که دیگران آنها را نمی‌شناسند، بیشتر دست به ارتکاب اعمال ناهنجار می‌زنند. هنجارهای بازدارنده و توصیفی یکی دیگر از نظریاتی است سیالدینی^۴ و همکاران (۱۹۹۰) بواسطه‌ی آن به تبیین رفتارهای زباله‌پراکنانه پرداخته‌اند. در این صورت رفتار و عملی که همگان نشان داده و انجام می‌دهند، رفتار و عملی معقولانه است (سیالدینی و همکاران، ۱۹۹۰: ۱۰۱۵). هنجارهای اجتماعی منفعل نظریه‌ی دیگری است که استدلال می‌کند در صورت آگاهی از پیامدهای رفتار زباله‌پراکنانه و پذیرش مسئولیت شخصی رفتار مذکور می‌توان از میزان آن کاست (داج^۵، ۱۹۷۲: ۳۸۱). تمامی این نظریات از رویکردی منحصر به فرد به موضوع زباله‌پراکنی پرداخته‌اند. در ادامه، با به‌کارگیری این نظریات می‌توان به بررسی ریشه‌ای علل و عوامل مؤثر بر رفتار زباله‌پراکنی در موقعیت منطقه‌ای ایران پرداخت.

روش پژوهش

پژوهش حاضر با هدف بررسی علل و عوامل و تحلیل رفتار زباله‌پراکنی در ایران و ارایه‌ی سناریوهای محتمل پیرامون این موضوع به منظور ارایه‌ی پژوهشی در حوزه‌ی آینده‌پژوهی انجام گرفته است. این پژوهش از نظر هدف اکتشافی بوده و با استفاده از روش کیفی و نیز گردآوری داده‌ها از طریق مصاحبه‌ی عمیق انجام گرفته است. در این پژوهش، در ابتدا با استفاده از پیشینه و مبانی پژوهش پروتکل مصاحبه بر اساس ارزیابی رفتار زباله‌پراکنانه در ایران طرح‌ریزی شد.

1 . Salim Khawaja

2 . Shah

3 . Robinson

4 . Cialdini

5 . Dodge

پروتکل مصاحبه با استفاده از تکنیک پستل^۱ دسته‌بندی شده و در ادامه با استفاده از فن ۵ سؤال wh دار (5-wh questions) به غنای مصاحبه‌ها افزوده شد. سپس با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند و گلوله‌برفی، پرسش‌های فوق، از جامعه‌ی آماری پژوهش سؤال گردید. جامعه‌ی آماری این پژوهش، اساتید دانشگاه و اعضای سازمان‌های مردم نهاد محیط‌زیستی هستند که دارای تحصیلات آکادمیک بوده و یا سابقه‌ی فعالیت‌های تحقیقاتی یا عملی در زمینه‌ی محیط‌زیست دارند؛ در مجموع، مصاحبه‌ها با نفر دوازدهم به اشباع رسید و تا نفر پانزدهم ادامه یافت. روایی داده‌ها از طریق سنجش اعتبار درونی، یعنی تطبیق مفاهیم حاصل‌شده با شاخص‌های موجود در پیشینه انجام گرفته و جهت افزایش پایایی، مصاحبه‌های ضبط‌شده با در نظر گرفتن تمام جزئیات و داده‌های قابل درک در زمان مصاحبه به شکل مکتوب درآمدند. پس از آن، برای تحلیل مصاحبه‌ها از روش تحلیل تم استفاده گردید که در شیوه‌ی مذکور در ابتدا کدگذاری باز، محوری و انتخابی صورت می‌گیرد. در نهایت با استفاده از روش تحلیل لایه‌ی علی، مسئله‌ی زباله‌پراکنی در ۴ سطح لیتانی، علل سیستماتیک، گفتمان و جهان‌بینی و اسطوره و کنایه دسته‌بندی شد.

اما آنچه در انجام پژوهش‌ها در حوزه‌ی آینده‌پژوهی ضروری به نظر می‌رسد. کاربرد روش تحلیل لایه‌ای علی (CLA)^۲ است. این روش، یک تئوری و روش پژوهشی است. از رویکرد روش‌شناسی، این روش به دنبال کاوش نشانه‌های سطحی و ظاهری یک مسئله و کشف سیستم، ساختار و بینش‌های مرتبط به آن است (کانوی^۳، ۲۰۰۸: ۴۱). روش حاضر، سطوح را ساختارشکنی می‌کند. به این صورت که نه تنها به سطوح متفاوت اشاره می‌کند، بلکه، با توجه به فرهنگ (هر منطقه) به عمق این سطوح نفوذ می‌کند (بیشاپ^۴ و همکاران، ۲۰۱۳: ۵) روش CLA به عنوان یک تئوری، به دنبال متحد ساختن حالت‌های یادگیری تجربی، تفسیری، انتقادی و عملی دانش است. و به عنوان یک روش، فعالیت آن در جهت خلق فضاهای قابل تبدیل برای

1 . PESTEL

تحلیل پستل (pestel) ابزاری است که بسیاری از تحقیقات برای شناسایی محیط پیرامون و تغییرات محیطی از آن استفاده می‌کنند.

2 . Causal Layered Analysis

3 . Conway

4 . Bishop

ایجاد آینده‌های گوناگون است. (عنایت الله، ۲۰۰۴: ۸) این روش از نظریه‌های پساساختارگرایی، ابرتاریخ و نظریه چندفرهنگی پساستعماری اشتقاق یافته است (عنایت الله، ۲۰۱۷: ۵)، این روش از ۴ مرحله و سطح تشکیل شده است. درگام اول، ابعاد متفاوت **سطح لیتانی** که شامل مسئله است، شناسایی می‌شود. لیتانی شامل واقعیت‌های بی‌چون‌وچرا یا مفهوم‌سازی سطحی مساله می‌شود (بیشاپ و همکاران، ۲۰۱۳: ۷). این بخش می‌تواند شامل اطلاعات کمی در این زمینه نیز باشد. در گام بعدی، **علل سیستماتیک** مسئله‌ی مزبور که شامل عوامل، اجتماعی، تکنولوژیکی، اقتصادی، سیاسی، زیست‌محیطی و تاریخی هستند، مشخص می‌شود. و پس از آن در گام بعدی گفتمان‌ها و جهان بینی‌های اصلی پیرامون مسئله مورد بررسی قرار می‌گیرند و در نهایت سطح اسطوره و کنایه تبیین می‌گردد. استفاده کنندگان از این روش با حرکت در این سطوح، به دنبال به چالش کشیدن فرضیات و خلق فضاهای تحولی هستند که انواع جدیدی از تفکر در باب آینده را پشتیبانی کرده و استراتژی‌ها و سیاست‌های موثرتری را پیش روی آنها می‌گذارد. درک لایه‌ای واقعیت در مرکز روش CLA، اساس مدیریت اطلاعات است... در عمل، روش CLA، تعهدات فرهنگی عمیق، جهان بینی‌ها، کنایه‌ها و افسانه‌هایی که مردم بواسطه‌ی آن دنیای خود را تفسیر می‌کنند، استخراج می‌کند (ریدی، ۲۰۰۵: ۳). پس از اتمام این مراحل، بر اساس هر مرحله سناریوهای ممکن ارایه می‌گردند.

یافته‌های پژوهش

با عنایت به روش تحقیق، و تکنیک به کار رفته در پژوهش حاضر که مبتنی بر مصاحبه‌ی عمیق با خبرگان است، اطلاعات فردی خبرگان از قبیل سمت، حوزه‌ی فعالیت و نیز سابقه فعالیت زیست محیطی در قالب جدول شماره‌ی ۱ ارایه می‌گردد.

جدول شماره ۱- اطلاعات مصاحبه‌شوندگان

ردیف	سمت	حوزه فعالیت	سابقه فعالیت زیست محیطی
۱	استاد دانشگاه	پژوهش در زمینه‌ی محیط زیست	۵ سال
۲	استاد دانشگاه	تألیف و ترجمه در زمینه محیط زیست	۱۵ سال
۳	استاد دانشگاه	ارایه‌ی چندین مقاله‌ی پژوهشی در زمینه‌ی محیط زیست	۸ سال
۴	استاد دانشگاه	پژوهش در زمینه‌ی محیط زیست	۲۰ سال
۵	سرپرست سازمان مردم نهاد استان X	فعالیت در این حوزه	۹ سال
۶	مسئول بخش پژوهش سازمان محیط زیست استان X	مدیریت پژوهش‌های محیط زیست	۱۲ سال
۷	مدیر اجرایی سازمان محیط زیست استان X	مدیریت سازمان محیط زیست	۳ سال
۸	عضو سازمان مردم نهاد محیط زیستی	عضو فعال	حدود ۵ سال
۹	عضو سازمان مردم نهاد محیط زیستی	عضو فعال	حدود ۷ سال
۱۰	عضو سازمان مردم نهاد محیط زیستی	عضو فعال	۳ سال
۱۱	عضو سازمان مردم نهاد محیط زیستی	عضو فعال	۵ سال
۱۲	عضو سازمان مردم نهاد محیط زیستی	عضو فعال	۳ سال
۱۳	عضو سازمان مردم نهاد محیط زیستی	عضو فعال	۳ سال
۱۴	عضو سازمان مردم نهاد محیط زیستی	عضو فعال	۴ سال
۱۵	عضو سازمان مردم نهاد محیط زیستی	عضو فعال	۵ سال

در ادامه، پس از مصاحبه با خبرگانی که در بالا به آن‌ها اشاره شد و تحلیل مصاحبه‌های به دست آمده از طریق تحلیل تم، اطلاعات مذکور در قالب جدول شماره‌ی ۲، ارائه می‌گردند.

جدول شماره‌ی ۲- سطح لیثانی برگرفته از تحلیل تم مصاحبه‌ها

ردیف	مقوله	مفهوم	راهکار
۱	زیاله‌پراکنی در معابر و اماکن عمومی و فرهنگی	زیاله‌پراکنی در جنگل، ساحل، معابر و اماکن عمومی، تفریحی و آموزشی	- استفاده از علایم هشداردهنده - حضور پلیس محیط‌زیست - افزایش تعداد سطل‌های زیاله - ارائه‌ی نایلون‌های زیاله به گردشگران - ایجاد طرح‌های تشویقی برای جمع‌آوری زیاله و تحویل آن به متصدیان - حضور اعضای NGO در محل و صحبت با بومیان گردشگران درباره‌ی این معضل و پیامدهای آن
۲	زیاله‌پراکنی در زمان‌های متفاوت	زیاله‌پراکنی در ایام مذهبی	- چاپ بنر احادیث معصومین و آیات قرآنی پیرامون اهمیت حفظ محیط‌زیست - ایراد سخنرانی‌های مذهبی توسط روحانیون

همانگونه که در جدول فوق مشاهده می‌شود زیاله‌پراکنی در اماکن و معابر عمومی و فرهنگی و در ایام مذهبی از مسایلی است که محیط‌زیست را با مشکلات فراوانی روبه‌رو ساخته و مورد توجه اکثر متخصصان و کارشناسان حوزه‌ی محیط‌زیست و جامعه بوده است. در ادامه، علل سیستماتیک موجد مسئله‌ی مذکور با استفاده از تحلیل تم مصاحبه‌های انجام گرفته، در قالب جدول شماره‌ی ۳ ارائه می‌گردد.

جدول شماره ۳ - کدهای اولیه و علل سیستماتیک زیاله پراکنی مبتنی بر متن مصاحبه‌ها

ردیف	علل سیستماتیک	مفاهیم	راهکارهای پیشنهادی
۱	علل اجتماعی	احساس بیگانگی اجتماعی عدم مسئولیت پذیری اجتماعی ضعف فرهنگ شهروندی ضعف انسجام اجتماعی ضعف کنترل اجتماعی احساس بی قدرتی اجتماعی فرد گرایی فقدان جامعه‌پذیری	- محترم شمردن مردم از سوی خود مردم و مسئولین - صداقت با مردم - توجه به علایق و منافع مردم - افزایش هویت ملی - تأکید بر تأثیرگذاری مردم در تصمیم‌گیری‌های حساس جامعه - ارتقای فرهنگ شهروندی و حس دوستی با محیط
۲	علل سیاسی	عدم قرار گیری در دستور کار سیاسی کمبود نظارت بر افراد از منظر زیست‌محیطی نادیده انگاشتن توسعه پایدار ضعف عملکرد NGO ها	- در دستورکار قرار گرفتن موضوعات مربوط به توسعه پایدار - توجه به توسعه چندبعدی به جای توسعه تک‌بعدی - تسهیل شرایط و موقعیت‌های فعالیت NGO و استفاده از نظرات آنها در تصمیم‌سازی
۳	علل فرهنگی	عدم آموزش مراقبت از محیط- زیست در مدارس عدم توجه رسانه و تبلیغات رسانه‌ای عدم تدوین کتب درسی بر مبنای حفاظت از محیط‌زیست عدم آموزش شهروندان عدم اقبال فیلم سازان، برنامه‌سازان کودک و بازی‌سازان گسترش رفتارهای پرخطر در جامعه عدم وجود تنبیه و یا تشویق در	- آموزش مهارت‌های حفاظت از محیط- زیست در مدارس، دانشگاه‌ها، ادارات و رسانه‌ها - ایجاد طرح‌های تشویقی در زمینه تولید محتوای زیست‌محیطی - همگانی‌سازی فرهنگ توجه به محیط- زیست

ردیف	علل سیستماتیک	مفاهیم	راهکارهای پیشنهادی
		مورد جمع آوری زباله	
		عدم آموزش شهروندان	
		تاثیر گروه‌های همسالان و همتراز	
۴	علل اقتصادی	عدم تخصیص بودجه و کمبود امکانات	- تخصیص بودجه برای حفاظت از محیط - زیست
		فقدان برنامه‌ریزی‌های زیست محیطی	- تخصیص امکانات از جمله سطل‌های زباله‌ی بیشتر و تابلوهای هشدار دهنده
		دیدگاه سود محور و فایده گرایانه به محیط زیست (از سوی مسئولین)	- تدوین برنامه‌های سطح کلان مبتنی بر برنامه‌ریزی‌های زیست محیطی
		بحران اقتصادی	
۵	علل محیطی	محیط کثیف	- استخدام نیروهای خدماتی بیشتر در حفظ پاکیزگی محیط‌زیستی
		غریبه‌گی محیطی	- ارتقای هویت ملی
۶	علل روانشناختی	رفتار وندالیستی	- توجه به شور و نشاط سنین نوجوانی و جوانی و هدایت آنها به‌سوی رفتارهای شایسته و دوستدار محیط‌زیست
		بی توجهی به پاکیزگی	- استفاده از رسانه‌ها در جهت بازنمایی پیامدهای عدم حفاظت از محیط‌زیست
۷	علل خانوادگی	عدم توجه خانواده‌ها به مسائل زیست محیطی	- افزایش مهارت‌های خانواده از طریق آموزش در شهرداری‌ها و فرهنگ‌سراها
۸	علل تکنولوژیکی	نواوری در زمینه‌ی سطل زباله	- ساخت سطل‌های زباله‌ی متفاوت از منظر زیبایی‌شناختی و تکنولوژیکی
۹	علل قانونی-حقوقی	عدم جرم‌انگاری‌های رفتارهای ضداجتماعی (زباله‌پراکنی و ...)	- اجرای قوانین از طریق متصدیان اجرایی
		عدم اجرای کامل قوانین	- تدوین قوانین مربوط به جرم‌انگاری‌های رفتارهای ضد اجتماعی

با پیاده‌سازی مصاحبه‌ها و تحلیل آن‌ها عوامل بالا به‌عنوان عوامل مؤثر بر زباله‌پراکنی شناسایی و در قالب‌های اجتماعی، سیاسی، فرهنگی، محیطی، روانشناختی، خانوادگی، محیطی، تکنولوژیکی، حقوقی-قانونی و اقتصادی جای داده شد. در ستون سوم برخی راهکارهای پیشنهادی ارائه گردیدند. جدول شماره ۴ گفتمان‌های موجود که دلیل بروز این رفتارها به شمار می‌روند را در قالب جدول شماره ۴ به نمایش می‌گذارد.

جدول شماره ۴- گفتمان موجود در زمینه‌ی زباله پراکنی

ردیف	مقوله	مفهوم	راهکارها
۱	شکاف ملت- ملت	فردگرایی، ضعف انسجام اجتماعی، ضعف کنترل اجتماعی	افزایش سرمایه‌ی اجتماعی
۲	شکاف دولت - ملت	بی‌قدرتی اجتماعی، خشم ملی، بیگانگی اجتماعی	افزایش سرمایه‌ی اجتماعی و هویت ملی
۳	بی توجهی به آینده	در دستور کار سیاسی قرار نگرفتن مسئله‌ی محیط‌زیست، عدم توجه به توسعه‌ی پایدار	توجه سیاست‌مداران و مسئولین به به نیازهای نسل آینده
۴	فقر فرهنگی	عدم آموزش مراقبت از محیط- زیست در مدارس، دانشگاه‌ها، ادارات، رسانه‌ها، تبلیغات رسانه- ای، کتب درسی و آموزشی	ارتقای دانش و آگاهی عموم مردم

با عنایت به جدول فوق مشاهده می‌شود که ۴ گفتمان شکاف ملت-ملت، شکاف دولت-ملت، بی‌خیال آینده و بی‌فرهنگی از گفتمان‌های رایج در مسئله‌ی زباله پراکنی به شمار می‌آیند. در جدول شماره ۵ کنایات و استعارات موجود در افواه عمومی که باعث شکل‌گیری گفتمان‌های موجود شده مورد توجه قرار می‌گیرد.

جدول شماره ۵- استعارات و کنایات

ردیف	مقوله	مفهوم	راهکارها
۱	مرکز خلقت	خودم مهم هستم مگه دیگران به من فکر می‌کنن	- توجه به جمع‌گرایی - احترام و توجه به افراد و ارزش‌های انسانی
۲	پس دولت چکاره ست؟	دولت وظیفه دارد که از پول نفت برای آسایش و رفاه مردم خرج کند.	- دولت و مسئولین باید توجه بیشتری به نیازهای مردم داشته باشند تا مردم بتوانند به آنها اعتماد کنند.
۳	امروز را دریاب	توجه به امروز و نه آینده چو فردا شود فکر فردا کنیم	- باید آینده و تأمین نیازهای آینده نیز مورد توجه مردم و مسئولین قرار گیرند و برای آنها برنامه‌ای طرح ریزی گردد.
۴	شکم سیر	لوکس نشینان بالا شهری فکر نون باش که خربزه آبه	- باید به تمامی نیازهای مادی، فرهنگی و غیره به صورت متوازن توجه شود.

با عنایت به جدول فوق استعارات و کنایات مرکز خلقت، پس دولت چکاره‌ست؟ امروز را دریاب و شکم سیر به عنوان اصطلاحاتی که افراد جامعه به طور روزمره در مورد آن صحبت کرده و یا ذهنیت خود را بر اساس آن ساخته‌اند مطرح شده است. در ادامه این سطوح به اختصار توصیف می‌شوند.

سطح لیتانی

اولین سطح از روش تحلیل لایه‌ای لایه‌ی علی است. در این سطح، پژوهشگر به مسئله‌ی زباله‌پراکنی و نمود آن در جامعه می‌پردازد. این مرحله فارغ از برداشت‌های شخصی و کارشناسی بوده و مسئله همان‌گونه که وجود دارد، بیان می‌گردد. در پژوهش حاضر زباله‌های رها شده در جنگل، دریا، رودخانه، خیابان، پارک و معابر عمومی و زباله‌پراکنی در ایام مذهبی به عنوان مشکل آشکار و قابل مشاهده عنوان شده است. هریک از ما هنگام عبور از خیابان، پارک و در حال قدم زدن در ساحل یا جنگل و نیز در ایام سوگواری و یا اعیاد مذهبی با این زباله‌ها روبرو بوده و از جلوه‌ی بصری و بوی ناخوشایند آن‌ها ناراحت شده‌ایم. زباله‌های پراکنده در

محیط، حشرات موذی و حیوانات را به خود جلب کرده و مشکلاتی را برای شهروندان، گردشگران و بومیان ایجاد کرده‌اند.

سطح سیستماتیک

این سطح در لایه‌ی زیرین سطح لیتانی پنهان شده و عوامل اجتماعی، روانشناختی، محیطی، تکنولوژیکی، سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و قانونی - حقوقی مسئله را در خود جای داده است. در این بخش به برخی از مهمترین عامل‌ها پرداخته می‌شود. در یک نگاه کلی، یکی از عوامل اجتماعی زمینه‌ساز این مشکل، بر اساس نظر متخصصان مورد مصاحبه، فردگرایی بیان شده است؛ فردگرایی پیامدهایی از قبیل عدم مسئولیت پذیری افراد جامعه در قبال رفتار زباله پراکنانه، احساس بیگانگی اجتماعی، ضعف در انسجام اجتماعی، ضعف در کنترل اجتماعی، بی‌تفاوتی، احساس بی‌قدرتی اجتماعی و نیز ضعف هویت ملی را داراست. از سوی دیگر متغیرهای مذکور از عوامل شکل‌دهنده‌ی فردگرایی نیز محسوب می‌شوند. با بروز چنین شرایطی افراد جامعه، به دلیل عدم برخورداری مطلوب از سرمایه‌ی اجتماعی، به تشدید مشکل و مسئله‌ی مذکور پرداخته و یا در مقابل آن سکوت می‌کنند. این افراد، خود را متعلق به جامعه ندانسته و نسبت به آن بیگانه‌اند. در نهایت، خود را پاسخگوی مسئله‌ی مزبور ندانسته و برای رفع آن کنشی انجام نمی‌دهند. عامل فرهنگی یکی دیگر از عوامل شکل‌دهنده‌ی این رفتار شناسایی شده است. عدم آموزش و آگاهی کافی از پیامد رفتار زباله پراکنی نتیجه‌ی کمبود سرمایه‌ی فرهنگی و به طور مشخص آموزش و آگاهی بخشی پیرامون مسئله‌ی زباله پراکنی است. عدم توجه به هشدارهای زیست‌محیطی، قرار نگرفتن مسایل زیست محیطی و به طور خاص معضلات مربوط به زباله در برنامه‌ریزی درسی، عدم آموزش مهارت‌های زیست‌محیطی به کودکان پیش از دبستان و مقاطع بالاتر، و نادیده‌انگاشتن مسئله زباله پراکنی توسط رسانه‌های جمعی از عوامل فرهنگی زمینه‌ساز این مشکل به‌شمار می‌آیند. از عوامل سیاسی دخیل در بروز رفتار زباله پراکنانه به تأکید کارشناسان و متخصصان، عدم وجود اراده‌ی لازم در جهت حفظ محیط زیست در مسئولین است. دولتمردان و مسئولین، مسایل زیست-محیطی و خاصه، مسایل پیرامون زباله را نادیده انگاشته و قصد بهبود شرایط نابسامان زیست-محیطی را ندارند. از سویی دیگر به دلیل تمرکز بر مسایل سیاسی و اقتصادی، توسعه‌ی پایدار

در اولویت سیاست‌گذاری‌های دولت قرار ندارد، غافل از اینکه موضوع مذکور از مهمترین معضلات جامعه و نیز جهان به شمار می‌رود. علاوه بر این، وجود جامعه‌ی تک صدایی باعث شده است که سازمان‌های مردم نهاد قادر به فعالیت مفید و سازنده در جهت کاهش رفتار مخرب مذکور نباشند. در بعد عوامل اقتصادی می‌توان به عدم تخصیص بودجه در زمینه‌ی مسایل مرتبط به محیط زیست، جمع‌آوری زباله، تفکیک زباله و بازیافت آن اشاره کرد. در ساده‌ترین شکل آن می‌توان به کمبود سطل‌های زباله در محیط‌های عمومی و همچنین کمبود و در برخی مواقع فقدان سطل‌های تفکیک زباله به دلیل قرار نگرفتن این مسئله در اولویت‌های شهرداری اشاره کرد. از سویی دیگر، بی‌توجهی به نظر کارشناسان اقتصادی حوزه‌ی توسعه‌ی پایدار منجر به اتخاذ تصمیم‌های نادرست در این حوزه و به تبع آن مسئله‌ی زباله‌پراکنی شده است. علاوه بر این داشتن دیدگاه فایده‌گرایانه و کارکردی نسبت به محیط‌زیست باعث شده است که محیط‌زیست به مثابه منبعی تجدیدپذیر و در خدمت انسان در نظر گرفته شود، که افراد حقیقی و حقوقی اجازه دارند در حد توان از آن بهره‌مند شوند. از عوامل دیگر تاثیرگذار بر رفتار زباله‌پراکنی، عامل قانونی-حقوقی است. در این مورد می‌توان به عدم جرم‌انگاری برخی از مسایل محیط‌زیستی به دلیل پنهان بودن جرم مربوطه اشاره کرد. محیط‌زیست، به مثابه یکی از طرفین دعوا، در مباحث محیط‌زیستی صدایی برای شنیده شدن ندارد. به همین دلیل نمی‌توان تمام ابعاد جرمی که بر آن واقع می‌شود را شناسایی کرد. از موارد دیگر می‌توان به عدم اجرای قوانین مرتبط با زباله‌پراکنی به نحو مطلوب اشاره کرد. از منظر قانونی-حقوقی که منشأ برخی قوانین موضوعه‌ی ایران به شمار می‌آید، هرگونه عمل و رفتار مخرب محیط‌زیست جرم محسوب شده و متضمن جبران و مجازات است. بر اساس این قانون، قانونگذار در ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی زباله ریختن در معابر را جرم دانسته و برای آن مجازات تعیین کرده است. این ماده مقرر کرده که «هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود، از قبیل... ریختن مواد مسموم‌کننده در رودخانه‌ها، زباله در خیابان‌ها و کشتار غیرمجاز دام... ممنوع است و مرتکبین چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات شدیدتری نباشند، به حبس تا یک سال محکوم خواهند شد. همان‌گونه که مشاهده می‌شود قوانین کافی پیرامون این مسئله وجود دارد اما اجرای آن به دلایلی از قبیل بی‌توجهی مسئولان

اجرایی و همچنین فقدان پلیس زیست محیطی برای کنترل این مسئله امکان پذیر نبوده است. از سویی دیگر از عوامل سیستماتیک دیگری که موجب رفتار زباله پراکنی است می توان به علل محیطی اشاره کرد، محیط کثیف و نیز احساس غریبگی در محیط یکی از عوامل بروز و تشدید مسئله ی زباله پراکنی به شمار می رود. در بروز این مشکل نمی توان از عوامل فردی و روانشناختی چشم پوشی کرد. رفتار وندالیستی و بی توجهی به پاکیزگی یکی دیگر از عواملی است که کارشناسان مورد مصاحبه به آن ها اشاره کرده اند. علل تکنولوژیکی همچون فقدان خلاقیت در تولید و اجرای ابزار و شیوه های مدرن جمع آوری زباله یکی دیگر از عوامل بروز رفتارهای زباله پراکنانه به شمار می رود.

سطح گفتمان و جهان بینی

با توجه به دوسطح فوق (لیتانی و سیستماتیک) شکاف ملت-ملت، دولت-ملت، بی خیال آینده و بی فرهنگی قابلیت تبیین مسئله ی زباله پراکنی در ایران را دارا هستند. شکاف ملت-ملت به ضعف سرمایه ی اجتماعی، شکاف دولت-ملت به ضعف هویت ملی، فقر فرهنگی به عدم توجه به موضوعات فرهنگی و بی توجهی به آینده به غفلت از توسعه ی پایدار اشاره دارد. مؤلفه های سرمایه ی اجتماعی شامل مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی و شبکه ی روابط اجتماعی است، ضعف هر یک از این مؤلفه ها باعث ضعف سرمایه ی اجتماعی شده و در نتیجه افراد جامعه علاقه ای به مشارکت در فعالیت های اجتماعی و نیز توجه به سرنوشت شهروندان و هموطنان خود ندارند. بی تفاوتی نسبت به جامعه و نیز کشور نیز پیامد ضعف هویت ملی را به دنبال دارد. در این شرایط، افراد نسبت به کشور خود احساس مسئولیت نداشته و سرنوشت آن برای آنان بی اهمیت است. از سوی دیگر بی فرهنگی موضوعی است که همواره به عنوان یکی از معضلات جامعه به آن اشاره شده است. افراد جامعه، غالباً از فرهنگ سازی به عنوان راه حل برخی معضلات جامعه یاد کرده اند. فرهنگ سازی مذکور از طریق نهادهایی میانجی مانند مدارس، دانشگاه ها، مراکز فرهنگی شهرها و ادارات و نیز رسانه های جمعی قابل دستیابی است. در نهایت، رویکرد توجه به اکنون که از سوی برخی روان شناسان برای تقلیل نگرانی های انسان ها به آینده پیشنهاد می گردد به عنوان گفتمان مطرح، عنوان شده است. بی توجهی به توسعه ی پایدار و منابع آینده از پیامدهای این گفتمان به شمار می آید.

اسطوره و کنایه

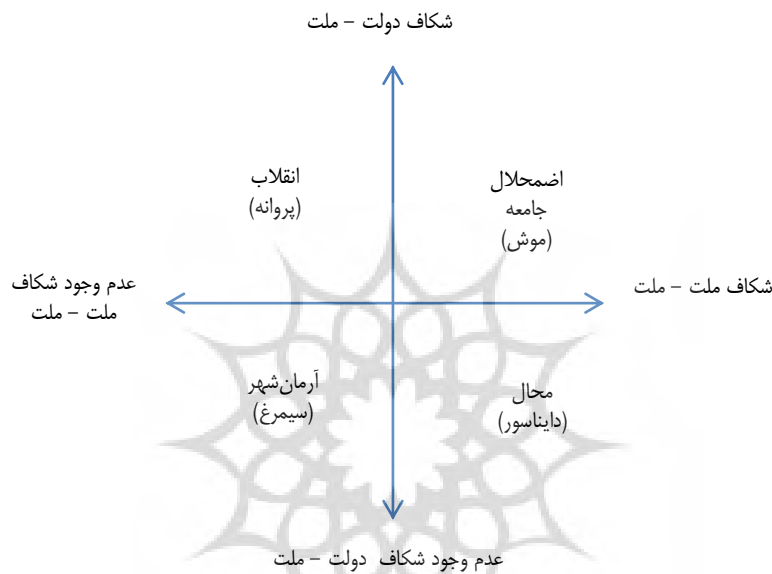
این سطح، آخرین سطح از تحلیل لایه‌ی علی و مهمترین و بومی‌ترین بخش است در این سطح مسئله موجود بر اساس فرهنگ هر کشور و ریشه‌ی آن در فرهنگ و اسطوره‌ها تبیین می‌شود. مرکز خلقت، پس دولت چکاره‌ست؟، امروز را دریاب و شکم سیر به عنوان اصطلاحات رایج در افواه عموم مورد توجه قرار گرفته‌اند. این لایه که آخرین لایه از تحلیل لایه‌ای علی است با تأثیر بر لایه‌های فوقانی خود از عوامل بروز معضل اجتماعی - زیست‌محیطی زباله‌پراکنی شده است. توجه به خود و فردی‌گرایی یکی از ویژگی‌های جامعه‌ی مدرن به شمار می‌آید. ویژگی مزبور باعث می‌شود افراد در همه حال به منفعت و سود خود توجه کرده و نسبت به منافع افراد دیگر بی‌توجه باشند. پس دولت چه‌کاره است؟ اصطلاحی دیگر است که یکی از پیامدهای اقتصاد مبتنی بر نفت به شمار می‌رود. افراد در چنین جامعه‌ای با توجه به درآمدهای به دست آمده از فروش نفت، دولت را مسئول پاسخ به تمامی مسایل جامعه می‌دانند. انسان امروزی در جوامع مدرن راحت طلب و منفعت‌طلب پرورش یافته‌اند. در نتیجه توجه به اکنون و استفاده‌ی حداکثری از آن به یکی از اهداف افراد تبدیل شده است؛ اصطلاح امروز را دریاب به این ویژگی انسان مدرن توجه دارد. در نهایت شکم‌سیر اصطلاحی است که عموم مردم در مواجهه با افرادی که به فعالیت‌های محیط‌زیستی می‌پردازند اطلاق می‌شود. عموم مردم که در شرایط سخت اقتصادی به سر می‌برند، منافع کوتاه‌مدت را به منافع بلندمدت ترجیح داده و در نهایت حفاظت از محیط‌زیست را در اولویت قرار نمی‌دهند.

با توجه به مباحثی که از نظر گذشت در شکل‌گیری یک مسئله‌ی اجتماعی عوامل متعددی دخیل بوده که در نهایت ریشه در فرهنگ و سنن آن جامعه دارند. با توجه به تحلیل لایه‌ای علی می‌توان عوامل شکل‌دهنده‌ی مسئله‌ی اجتماعی را کشف کرده و در نهایت دست به اصلاح آن زد. در ادامه، سناریوهای احتمالی در مورد وضعیت مسئله‌ی زباله‌پراکنی در ایران ارایه می‌گردد.

سناریو نویسی

در این مقاله از میان پیشران‌های مختلفی که می‌توانند مسأله زباله‌پراکنی را تحت تأثیر قرار دهند، از سطح گفتمان یا جهان‌بینی دو پیشران براساس میزان اهمیت و عدم قطعیت آنها انتخاب

گردیدند که شامل شکاف دولت-ملت و ملت - ملت است. در ادامه و در قالب نموداری سناریوهای احتمالی برگرفته از این دو پیشران ارایه می‌گردند که می‌توانند چراغ راه مسئولین در کاهش میزان زباله‌پراکنی در سطح کشور قرار گیرند.

نمودار شماره ۱- سناریوهای احتمالی مسئله‌ی زباله‌پراکنی در ایران

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

تحقیقات متعددی در زمینه‌ی زباله‌پراکنی در جهان انجام گرفته که بیانگر اهمیت موضوع حاضر در پژوهش‌های بین‌المللی است. با توسعه‌ی شهرنشینی، مردم به منظور گذران اوقات فراغت به دامن طبیعت رفته و ساعاتی را در سایه‌ی آرامش و زیبایی چشم‌نواز طبیعت می‌گذرانند. اما پس از بازگشت از مناظر مذکور، زباله‌های خود را در آن محل پراکنده و موجبات آلودگی بصری و محیطی را فراهم می‌آورند. افراد حتی در یک سفر کوتاه در شهر و انتظار برای آماده شدن ساندویچ خود نیز زباله‌هایی از قبیل ته‌سیگار و پوست شکلات را در خیابان و معابر رها می‌سازند. این تصاویر، همواره تکرار شده و زمینه‌ساز پرسش‌هایی است که چرا مردم زباله‌های خود را در گوشه و کنار پارک، خیابان، جنگل، رودخانه، دریا و ساحل رها می‌سازند؟

پژوهش حاضر با تحلیل لایه‌های شکل‌دهنده‌ی این رفتار در جستجوی کشف عوامل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و قانونی- حقوقی، گفتمان و جهان‌بینی‌های پیرامون مسأله‌ی زباله پراکنی و در نهایت ریشه‌ی مشکل مزبور در کنایات و اسطوره‌های مرتبط با آن منطقه و فرهنگ است. نتایج به دست آمده از مصاحبه با کارشناسان و متخصصان حوزه‌ی محیط‌زیست و جامعه‌شناسی علل مسئله‌ی زباله‌پراکنی را در ۹ عامل خلاصه کرده است که به برخی از مهمترین آنها اشاره می‌شود

عامل اجتماعی به عدم مسئولیت‌پذیری در قبال رفتار زباله پراکنانه اشاره داشته و وقوع آن را پیامد کاهش سرمایه‌ی اجتماعی قلمداد می‌کند. نتایج به دست آمده از پژوهش فیروزجاییان و سعادت‌ی چافی (۱۳۹۴) نیز بر عدم مسئولیت‌پذیری به عنوان عامل موثر در بروز رفتارهای زباله پراکنانه اشاره داشته است. عدم آموزش و آگاهی کافی از پیامد رفتار زباله پراکنی، توسط نهادهای و سازمان‌های رسمی کشور یکی دیگر از عوامل موثر در بروز رفتار زباله‌پراکنانه است. اغلب، افراد از پیامدهای رفتار خود در برابر محیط زیست غافلند. آنها تصور می‌کنند که محیط زیست همیشه قادر به اصلاح و بازیابی است؛ اما آلودگی بیش از پیش محیط زیست و تغییرات آب و هوایی، پوچ بودن این تصور را برای ما آشکار ساخته است. نتایج حاصله از پژوهش داج^۱، (۱۹۷۲) و فیروزجاییان و غلامرضا زاده (۱۳۹۵) نیز بر نقش آگاهی در جلوگیری از رفتار زباله-پراکنانه اشاره داشته است. عامل دیگر، عدم وجود اراده‌ی لازم در جهت حفظ محیط زیست در مسئولین است. این عامل در قالب عدم توجه به توسعه‌ی پایدار قابل تبیین است. دولت فارغ از توجه به حقوق سازمان‌های مردم نهاد، احزاب و اصناف، اجازه‌ی شکل‌گیری جامعه‌ی چندصدایی را نداده و تمام توجه خود را معطوف به سازمان‌های دولتی و توسیع آنها داشته است. ینگچه و همکاران (۱۳۹۶) به این عامل به مثابه عامل موثر بر بروز رفتارهای نابهنجار زیست محیطی صحنه گذاشته‌اند. در همین راستا، و به دنبال عدم توجه دولت و مسئولین، و هم

چنین در دستور کار سیاسی قرار نگرفتن مسایل زیست محیطی و بالاخص مسئله‌ی زباله‌پراکنی بودجه‌ی کافی به آن اختصاص نیافته و سهم محیط زیست در سال ۱۳۹۸ در بین سایر امور تنها ۱ درصد بوده است (معاونت پژوهشهای زیربنایی و امور تولیدی، ۱۳۹۷: ۳). از عوامل دیگری که در بروز رفتارهای زباله‌پراکنانه تاثیرگذار است، عامل حقوقی - قانونی و مصداق آن، عدم اجرای قوانین مرتبط با زباله‌پراکنی به نحو مطلوب است. با نگاهی به قوانین موضوعه و قوانین مجازات اسلامی، می‌توان دریافت که قوانین بازدارنده‌ای در پیرامون مساله‌ی زباله و زباله‌پراکنی وجود دارند؛ اما به دلیل پنهان‌بودگی کنشگران و عدم آگاهی پیرامون مساله‌ی زباله و زباله‌پراکنی، جرم مذکور، توسط پلیس و دستگاه‌های اجرایی مورد توجه و مجازات قرار نمی‌گیرد. عوامل محیطی، خانوادگی، روان‌شناختی و تکنولوژیکی نیز از عوامل دیگر شکل دهنده‌ی این معضل اجتماعی هستند.

ریشه‌ی کلیه‌ی عوامل مذکور را می‌توان در فرهنگ و آداب و سنن ایرانی جستجو کرد. مرکز خلقت یکی از اصطلاحاتی است که در جدول شماره‌ی ۵ به آن اشاره شده است. در این دیدگاه که برگرفته از فردگرایی است. فرد خود را مهم‌تر از اجتماع حس کرده معتقد است جامعه باید همواره در خدمت او باشد. شکم سیر، پس دولت چه کاره است؟ و امروز را دریاب از دیگر کنایات مطرح در ارتباط با زباله پراکنی مطرح می‌شوند که با تأثیر بر لایه‌های علی فوق باعث بروز این مشکل در سطح گسترده‌تر شده‌اند. در بخش سناریو نویسی، ۴ سناریو مطرح می‌گردند که در صورت بروز هریک از آن‌ها پیامدهایی از قبیل اضمحلال جامعه، انقلاب، وضعیتی محال و در آخر آرمان‌شهر اتفاق می‌افتند.

بروز رفتار زباله پراکنانه از برهم کنش عوامل متعدد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و قانونی - حقوقی که در سنت و آداب رسوم ایرانی ریشه دارند، شکل گرفته و با تأثیر بر هریک از این عوامل که در سمت چپ جدول شماره‌ی ۱ مشاهده می‌شود، می‌توان از بروز این مشکل جلوگیری کرده یا آن را اصلاح کرد.

همواره پیشگیری بهتر از درمان بوده است در نتیجه به منظور پیشگیری از مسئله‌ی موجود پیشنهاد می‌شود: کارگاه‌هایی به منظور آموزش همگانی حفظ و مراقبت از محیط‌زیست با تأکید بر مشکل زباله‌پراکنی در مناطق مختلف برگزار شود تا شهروندان مهارت‌های لازم در زمینه‌ی

جمع‌آوری زباله، تفکیک زباله و کاهش اثرات مخرب آن بر روی زمین را کسب کنند. علاوه بر این، برگزاری برخی کارگاه‌ها در سازمان‌ها و مدارس و آموزش رفتارهای زیست‌محیطی نیز به پیشبرد این هدف کمک خواهد کرد. برگزاری برخی نمایشگاه‌های عکس و نمایش برخی کلیپ‌ها از آسیب‌های زباله‌پراکنی نیز می‌تواند، خطرات ناشی از زباله پراکنی را نمایان ساخته و شهروندان را نسبت به این مسئله حساس‌تر سازد. از سویی دیگر، شهرداری‌ها با قراردادن سطل‌های زباله با فواصل کمتر از یکدیگر در مسیرهای گردشگری و معابر می‌توانند میزان زباله‌پراکنی شهروندان را کاهش دهند. ساخت فیلم‌های مستند و حتی سرگرم‌کننده و یا کارتون در زمینه‌ی حفاظت از محیط زیست و به خصوص پیامدهای مسئله‌ی زباله‌پراکنی توسط فیلم‌سازان و افرادی که دغدغه‌ی محیط زیستی دارند نیز می‌تواند گامی مؤثر در آگاه‌سازی افراد جامعه نسبت به این مسئله باشد.

منابع

- 0 طالب بیدختی، ناصر؛ هوشیاری، بهنام (۱۳۷۸)، «توسعه پایدار و مسایل زیست محیطی»، فصلنامه رهیافت، شماره ۱۷، تهران، ایران
- 0 فاضلی، محمد؛ جعفر صالحی، سحر. (۱۳۹۲)، شکاف نگرش، دانش و رفتار زیست محیطی گردشگران، مطالعات مدیریت گردشگری، تابستان ۱۳۹۲، شماره ۲۲، صص. ۱۶۲-۱۳۷.
- 0 فیضی ینگجه، سلیمان؛ حکمتی فرید، صمد؛ یحوی میاوقی، صبا. (۱۳۹۶)، تاثیر رانت منابع نفتی بر شاخص های حکومت داری خوب در کشورهای صادرکننده نفت، پژوهشهای اقتصادی ایران، تابستان ۱۳۹۶، دوره ۲۲، شماره ۷۱، صص. ۲۱۷-۱۸۹.
- 0 فیروزجائیان، علی اصغر؛ سعادت‌ی چافی، زهرا. (۱۳۹۶)، زباله‌پراکنی به مثابه بی‌نظمی اجتماعی (آزمون نظریه پنجره شکسته)، پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، شماره ۱، تابستان ۱۳۹۶، صص. ۳۲-۱۷.
- 0 فیروزجائیان، علی اصغر؛ غلامرضا زاده، فاطمه. (۱۳۹۴)، شرایط محیطی اثرگذار بر زباله پراکنی در استان مازندران با تأکید بر شرایط محیطی تسهیل کننده آن، مطالعات مدیریت گردشگری، شماره ۲۹، بهار ۱۳۹۴، صص. ۱۴۴-۱۲۳.

- 0 فیروزجائیان، علی اصغر؛ غلامرضازاده، فاطمه. (۱۳۹۴)، تحلیل آسیب شناسانه رفتار زیست محیطی شهروندان با تأکید بر زباله پراکنی در میان گردشگران، *جامعه شناسی نهادهای اجتماعی*، بهار ۱۳۹۴، شماره ۶، صص. ۱۲۸ - ۱۵۱.
- 0 فیروزجائیان، علی اصغر؛ غلامرضازاده، فاطمه. (۱۳۹۵)، تحلیل عوامل مؤثر بر بی نظمی اجتماعی (با تأکید بر رفتار زباله پراکنی)، *جامعه شناسی کاربردی*، سال بیست و هفتم، شماره پیاپی (۱۶)، شماره اول، بهار ۱۳۹۵، صص ۹۵ - ۱۱۲.
- 0 معاونت پژوهش‌های زیربنایی و امور تولیدی (۱۳۹۷)، بررسی لایحه بودجه سال ۱۳۹۸، بخش محیط زیست، دوره دهم، سال سوم، شماره چاپ: ۱۲۴۷، شماره ثبت: ۵۲۵، کد موضوعی: ۲۵۰، شماره مسلسل: ۱۶۲۴۶، دفتر: مطالعات زیربنایی.
- 0 Al-Khatib, I., Arafat, H., Daoud, R., Shwahneh, H. (2009), Enhanced solid waste management by understanding the effects of gender, income, marital status, and religious convictions on attitudes and practices related to street littering in Nablus - Palestinian territory. *Waste management*, Vol: 29, Issue: 1, pp. 449-55.
- 0 Ajaegbo, E. Dashit, S. Akume. A. (2012). The Determinants Of Littering Attitude In Urban Neighbourhoods Of Jos, *JORIND* 10 (3), December,
- 0 Al-mosa Yara, Parkinson, J., & Rundle-Thiele, S. (2017). A Socioecological Examination of Observing Littering Behavior. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 29(3), 235- 253.
- 0 Bishop, B. J., Dzidic, P. L., & Breen, L. J. (2013). Multiple level Analysis as a Tool for Policy: An Example of the Use of Contextualism and Causal Layered Analysis. *Global Journal of Community Psychology Practice*, 4(2).
- 0 Cialdini, R. B., Reno, R. R., & Kallgren, C. A. (1990). A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(6), pp. 1015-1026.
- 0 Clark, R. N., Hendee, J. C., & Burgess, R. L. (1972). The Experimental Control of Littering. *The Journal of Environmental Education*, 4(2), pp. 22-28.
- 0 Conway, M. (2012), Using causal layered analysis to explore the relationship between academics and administrators in universities, *Journal of Futures Studies*, December 2012, 17(2): pp. 37-58.
- 0 Costanza, R., & Daly, H. E. (1992). Natural Capital And Sustainable Development. *Conservation Biology*, 6(1), pp. 37-46.
- 0 Dodge, M. (1972), Modification of littering behavior: an exploratory study, unpublished master's thesis, department of psychology, Utah State University, Logan, UT.
- 0 De Kort, Y. A. W., McCalley, L. T., & Midden, C. J. H. (2008). Persuasive Trash Cans. *Environment and Behavior*, 40(6), pp. 870-891.
- 0 Dodge, M. (1972). Modifications of littering behavior: An exploratory study. Unpublished Master's thesis, Department of Psychology, Utah State University, Logan, UT.
- 0 FM global, 2019 Resilience Index Annual Report, Pentland analytics, pp. 1- 20.

- 0 Inayatullah, S. (2004) The Causal Layered Analysis (CLA) Reader, Theory and Case Studies of an Integrative and Transformative Methodology, Tamsui, Taipei, Taiwan :Tamkang University Press
- 0 Inayatullah, S. (2017), Causal Layered Analysis, A Four-Level Approach to Alternative Futures, *Futuribles International*, Paris, pp. 1-21.
- 0 Khawaja, F., & Shah, A. (2013). Determinants of Littering: An Experimental Analysis. *The Pakistan Development Review*, 52(2), pp. 157-168.
- 0 Krauss, R., Freedman, J., Whitcup, M. (1975), Field and Laboratory Studies of Littering, , 14, pp. 109-122.
- 0 La Hart, D. E., & Bailey, J. S. (1975). Reducing Children's Littering on a Nature Trail. *The Journal of Environmental Education*, 7(1), pp. 37-45.
- 0 Meeraha, T., Halima, L. Nadesona, Th. (2010), Environmental citizenship: What level of knowledge, attitude, skill and participation the students own?, *Procedia Social and Behavioral Sciences* 2 (2010), pp. 5715-5719.
- 0 Moqbel, Sh., El-tah, Z., Haddad, A. (2018), Littering in Developing Countries :The Case of Jordan.
- 0 Muñoz-Cadena, C.E., Lina-Manjarrez, P., Estrada-Izquierdo, I., & Ramón-Gallegos, E. (2012). An Approach to Litter Generation and Littering Practices in a Mexico City Neighborhood, *Sustainability*, 4(12), December 2012: pp. 1733-1754.
- 0 Ojedokun, O. (2011). Attitude towards littering as a mediator of the relationship between personality attributes and responsible environmental behavior. *Waste Management*, 31(12), pp. 2601-2611.
- 0 Riedy, Ch. (2008), An Integral extension of causal layered analysis, *Futures*, Volume 40, Issue 2, March 2008, Pp. 150-159.
- 0 Robert, K. W., Parris, T. M., & Leiserowitz, A. A. (2005). What is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values, and Practice. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 47(3), pp. 8-21.
- 0 Robinson, S. N. (1976). Littering Behavior in Public Places. *Environment and Behavior*, 8(3), pp. 363-384.
- 0 Robinson, S.N. (1975), Social And Environmental Influence S On Littering Behavior/ A Dissertation, The Faculty of the Division of Graduate, *Studies and Research Doctor of Philosophy in the School of Psychology*, Georgia Institute of Technology, March 1975.
- 0 Sachs, J. (2015), the Age of Sustainable Development, Columbia University Press. Sibley, Ch., Liu, J. (2003), Differentiating Active and Passive Littering: A Two-Stage Process Model of Littering Behavior in Public Spaces, *environment and behavior*, Vol. 35, No. 3, May 2003, pp. 415-433.
- 0 Schultz, W., Bator, R., Large, L.B., Bruni, C.M., Tabanico, J.J. (2011). Littering in Context: Personal and Environmental Predictors of Littering Behavior, *Environment and Behavior*, sage, pp. 1-25.
- 0 Torgler, B., García-Valiñas, M. (2012), Justifiability of Littering: An Empirical Investigation, *Environmental Values* 21: pp. 209-231.
- 0 Torgler, B., Frey, B., Wilson, C. (2009) "Environmental and Pro-Social Norms: Evidence on Littering," The B.. *Journal of Economic Analysis & Policy*: Vol. 9: Iss. 1, Article 18, pp. 1-37.
- 0 Veblen, T (1975), *the theory of leisure class*, London: Constable.

- 0 Weisburd, D., Hinkle, J. C., Braga, A. A., & Wooditch, A. (2015). Understanding the Mechanisms Underlying Broken Windows Policing. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 52(4), pp. 589–608.
- 0 Welsh, B. C., Braga, A. A., & Bruinsma, G. J. N. (2015). Reimagining Broken Windows. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 52(4), pp. 447–463.
- 0 ایرنا (۱۳۹۸)، مشکلات و موانع بازیافت زباله در ایران چیست؟
- 0 [www. https://www.mizanonline.com/fa/news/555904/](https://www.mizanonline.com/fa/news/555904/)

